

УДК 314.01

О. І. Заклекта,
к. е. н., доцент, доцент кафедра економічної теорії
Тернопільського національного економічного університету, м. Тернопіль
О. А. Сливка,
к. е. н. доцент кафедри управління персоналом та економіки праці
ПрАТ «ВНЗ «МАУП», м. Київ

ОЦІНКА ОСВІТНЬОЇ КОМПОНЕНТИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

Olga Zaklekta,
PhD in Economics Ternopil National Economic University, Ternopil
Oksana Slyvka,
PhD in Economics Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv

ESTIMATION OF THE EDUCATIONAL COMPONENT IN PROVIDING HUMAN DEVELOPMENT IN UKRAINE

Дано оцінку системи забезпечення освітою населення України та її впливу на формування якісного людського потенціалу. Результати дослідження отримані на основі аналізу та узагальнення статистичних даних освітніх навчальних закладів України і охоплення освітою населення країни у контексті концепції людського розвитку. Однак через значну кількість факторів, які мають вплив на освіту, актуальним залишається здійснення постійного моніторингу впливу освіти на підвищення рівня людського потенціалу в Україні та її регіонах. За дослідженнями проведеними ПРООН Україна знаходиться серед країн із високим рівнем людського розвитку. Саме освітній компонент у розрахунку Індексу людського розвитку дозволив їй перебувати серед таких країн. У процесі дослідження з'ясовано, що система навчальних закладів та охоплення населення освітою в Україні дозволяє підтримувати високі показники освітнього потенціалу. Однак, існують негативні чинники, які звужують можливості населення отримувати освіту високої якості та в бажаному обсязі. Зокрема, це зменшення охоплення населення відповідного віку всіма рівнями освіти (і якщо раніше це було характерним лише для дошкільної та професійно-технічної освіти, то зараз це стосується також і вищої освіти); негативним чинником є наявність в освіті прихованих витрат для безоплатної освіти (витрати на поточний ремонт, підручники, додаткову підготовку учнів – репетиторство, витрати на поточні потреби та інше); знецінення освіти сприяє тому, що збільшується вторинна зайнятість студентів, які навчаються на денній формі, що знижує якість їхнього навчання і збільшує фізичне та психологічне навантаження; поширення в останні роки приватної освіти, особливо дошкільної та шкільної, що посилює нерівність у суспільстві.

The article provides an assessment of the education system of Ukraine's population and its influence into formation the quality of human potential. The results of the study are based on the analysis and generalization of the statistical data of the system of educational institutions in Ukraine and coverage of the country's population education and the theoretical aspects of the human development concept, in which education is a key element. Many studies have been devoted to the impact of education on economic growth and its importance for the development of society,

and for human development as well. However, due to the large number of factors that have an impact on education it is relevant to constantly monitor the impact of education on raising the level of human potential in Ukraine and its regions. According to studies conducted by PRUN, Ukraine is among the countries with a high level of human development. Mainly the educational component in the calculation of the Human Development Index allowed it to be among such countries. In the process of study, it was found that the system of educational institutions and the coverage of the population by education in Ukraine allows maintaining high educational potential. Nevertheless, there are negative factors that reduce the ability of the population to receive high quality education and the desired extent of it. In particular, we can mention a reduction in the coverage of the corresponding age population at all levels of education (and if earlier it was characteristic only of preschool and professional and technical education, now it also applies to higher education); a negative factor is the presence in the education of hidden costs for free education (costs for ongoing repairs, textbooks, additional training for students - tutoring, expenses for current needs, etc.); the depreciation of education contributes to the fact that secondary employment of day-time students is increasing, and it reduces the quality of their education and increases physical and psychological stress; the spread of private education in recent years, especially pre-school and school, exacerbates inequality in society.

Ключові слова: *концепція людського розвитку, людський потенціал, освіта, індекс людського розвитку, забезпечення людського розвитку, освітній потенціал.*

Key words: *concept of human development, human potential, education, index of human development, providing of human development, educational potential.*

Вступ. Концепція людського розвитку стала найважливішим надбання суспільства кінця ХХ початку ХХІ століття, яка започаткувала якісно нові підходи до роз'яснення можливостей людини у суспільному прогресі. Базові проблеми людства - прожити довге і здорове життя; набувати, розширювати й оновлювати знання; мати доступ до засобів існування, що забезпечують гідний спосіб життя, не стали виключенням і для українського суспільства. Особливе значення у сучасних умовах соціально-економічного розвитку має освіта, з огляду на те, що новітні знання набувають значення самостійного, четвертого (поряд з трьома традиційними) фактору виробництва, котрий стає найважливішим та найдинамічнішим для підвищення якості життя та розширення можливостей для людини.

Метою статті є аналіз системи розвитку освіти та її вплив на розширення можливостей вибору людини, яка є ключовим виміром у концепції людського розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В Україні теоретико-методологічні дослідження концепції людського розвитку висвітлені у працях науковців Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, а саме С. Пирожкова, О. Власюка, Е. Лібанової, Н. Власенко, О. Макарової, О. Гладуна, В. Шишкіна, В. Новікова, О. Новікової, О. Грішної, Г. Герасименко, О. Хмелевської та ін. Незважаючи на важливі напрацювання науковців щодо теоретичного обґрунтування, оцінки та тенденцій складових людського розвитку у вітчизняному науковому середовищі існує потреба в постійному відслідковуванні та узагальненні впливу освіти на забезпечення людського розвитку України.

Вклад основного матеріалу дослідження. Вперше освіта як складова людського капіталу досліджувалася засновниками концепції людського капіталу, що обґрунтовує необхідність освіти для розвитку економіки держави. Саме освіта є передумовою підвищення рівня продуктивності праці, удосконалення економічної інфраструктури і пришвидшення економічного розвитку країни в цілому. З іншого боку, інвестиції в освіту та професійний розвиток людини можуть значно збільшити її доходи у майбутньому, а також забезпечити розвиток її особистого інтелектуального та культурного потенціалу, знань та навичок.

Пізніше теорія людського капіталу трансформувалася у концепцію людського розвитку. Як зазначає О.А. Грішнова, «теорія людського капіталу стала тим підґрунтям, яке створило надійну економічну основу для швидкого й логічного поширення ідей людського розвитку» [1, с. 77]. Концепція людського розвитку розширює межі існування та реалізації людського потенціалу в суспільстві. Основою даної концепції є людина та її потенціал, а її метою є побудова соціально-економічної системи, яка б забезпечувала розвиток здібностей, професійних знань, навичок та можливостей для кожної людини. Матеріальний добробут та ефективність економіки досягають своїх цілей лише за умови, що вони сприяють розширенню можливостей для вибору людини.

Одним із вимірів людського розвитку є освіта, що безумовно засвідчує її цінність для розвитку людини та суспільства в цілому. Маючи можливість обирати, людина обирає вищий рівень освіти, що означає ширші можливості самореалізації, цікавішу роботу, вищий статус, більші доходи та інше [1, с. 91].

Підтримання освітнього потенціалу людини є ключовою проблемою, яку намагається вирішити ПРООН. У доповідях ПРООН подаються результати освітнього потенціалу країн в яких проводилось

обстеження. У кожній доповіді ПРООН робиться акцент на проблемах отримання освіти та її потенціалі. Так, у доповіді ПРООН 2015 року «Робота задля людського розвитку» наголошується, що у світі 780 млн. дорослих та 103 млн. молоді (у віці 15-24 років) неграмотні. У розвинутих країнах світу неграмотного населення налічується 160 млн. [2, с. 4]. У доповіді ПРООН 2014 року «Забезпечення сталого прогресу людства: зменшення уразливості та формування життєстійкості», зазначається «... що люди з недостатнім основним потенціалом, наприклад, в освіті і здоров'ї, менше здатні жити тим життям, яке має для них цінність» [3]. Тобто можливості їх вибору обмежені або звужені соціальними перепонами або іншими механізмами. Як наслідок, це зменшує їх можливість боротися з будь-яким загрозами, які виникають у їхньому житті [3, с. 2]. У доповіді ПРООН 2016 року «Людський розвиток для всіх і кожного» зазначається «... ймовірність закріплення результатів людського розвитку буде вищою, якщо молодь зможе оволодіти знаннями і навичками, які відповідають їх можливостям» [4, с. 26]. Отже, освіта – це процес, спрямований на розвиток людини, її потенціалу, що забезпечує їй можливості вибору отримання кращої роботи, вищих доходів, а також допомагає ефективно долати загрози зовнішнього середовища.

У рейтингу Індексу людського розвитку (ІЛР), розрахованого ПРООН, Україна знаходиться серед країн із високим рівнем людського розвитку. У 2015 році її індекс становив 0,743 та у рейтингу вона займала 84 місце із 188 країн. У порівнянні із 2014 роком вона втратила 0,004 пункти та її індекс дорівнював 0,747, а в рейтингу її місце знизилось на 3 позиції (81 місце у 2014 році серед 188 країн). У порівнянні із 2000 роком Україна в 2015 році показала позитивну динаміку зростання ІЛР, зокрема, він зріс на 0,07 пункти (з 0,673 у 2000 р. до 0,743 у 2015 р.).

Варто зазначити, що саме освітній компонент ІЛР дозволила Україні отримати місце серед країн із високим рівнем людського розвитку. Так, за даними ПРООН у 2015 році 99,8% дорослого населення України було грамотним, 95,1% – отримало як мінімум середню освіту. Також характерним є високий коефіцієнт залучення населення до освіти (дошкільної – 104%, шкільної – 104%, середньої – 99% та вищої – 84%) [4]. Порівнюючи охоплення населення України освітою із її сусідами, варто зауважити, що до прикладу, у дошкільній освіті, цей показник більшим є лише у Білорусії (105%), а у Польщі він становить 77% дітей дошкільного віку, Румунії – відповідно 90%, Угорщині – 102%. Що стосується населення охопленого середньою освітою у сусідніх з Україною країнах, то лідером є Польща, в якій нею охоплено 109% населення в офіційному віці для отримання середньої освіти, в Угорщині він становить 107%, у Російській Федерації цей показник дорівнює 101%. У Румунії даний показник є нижчим – лише 95% населення цієї країни охоплено середньою освітою. По охопленню населення вищою освітою Україна займає лідируючі позиції серед країн-сусідів (84%). Лише у Республіці Білорусь показник охоплення населення вищою освітою у відповідному віці є вищим, а саме 89%. 79% населення у відповідному віці охоплено вищою освітою у Російській Федерації, для Польщі цей показник становить 71%, для Угорщини та Румунії – 53%. Як, бачимо в Україні досить високий рівень освітнього потенціалу.

Передумовами формування високого освітнього потенціалу країни є отримання дітьми дошкільної та шкільної освіти. Так, за підрахунками Світового банку, кожний долар, витрачений на дошкільну освіту приносить суспільству користь, яка перевищує першопочаткові витрати у 6-17 разів, у вигляді майбутніх більш здорових та працездатних кадрів [3].

У 2017 році в дошкільних навчальних закладах України перебувало 1303787 дітей [5]. У порівнянні із 2010 роком їх кількість зросла на 95 454 дитини. Хоча в цей період кількість дошкільних закладів зменшилась. Так, у 2017 році налічувалося 14 907 одиниць таких закладів і у порівнянні із 2010 роком їх кількість зменшилась на 28 одиниць. За даними Державної служби статистики України кількість дошкільних навчальних закладів впродовж 2010 – 2017 рр. зменшувалася, окрім 2016 року, коли у порівнянні із 2010 роком вона збільшилась на 14 одиниць та становила 14 949 одиниць [5]. У 2017 році у порівнянні із 2016 роком відбулося зменшення таких закладів вже на 42 одиниці, хоча в Україні попит на дошкільні заклади збільшується.

В 2017 році у порівнянні із 2010 роком, всі регіони показали збільшення рівня охоплення дітей дошкільними закладами, окрім Донецької та Луганської областей, на території яких ведуться воєнні дії. Порівнюючи дані 2017 року із попереднім роком, важливо відзначити, що деякі регіони показали зменшення кількості дітей, які перебували у них. Так, за даними Державної служби статистики, кількість дітей у дошкільних закладах зменшилась у Закарпатській (-156), Миколаївській (-379), Полтавській (-187), Херсонській (-140), Черкаській (-355), Чернігівській (-6) та Донецькій (-3093) областях [5]. Неоднозначна ситуація із кількістю дошкільних закладів в регіонах України: якщо в загальному їх кількість у 2017 році у порівнянні із 2010 роком зросла, то у порівнянні із 2016 спостерігається скорочення на 42 одиниці. В розрізі регіонів, найбільше скорочення їх кількості відзначалось у Сумській (-20), Кіровоградській (-18), Хмельницькій (-17), Житомирській (-7), Полтавській (-7), Одеській (-6) та Запорізькій (-5) областях [5]. Часткове зменшення кількості таких закладів в регіонах України відбулося через проведення територіальної реформи та процесів децентралізації і тепер більшість дошкільних закладів фінансуються з місцевих бюджетів в яких коштів на їх утримання не вистачає. Ще однією причиною зменшення кількості дошкільних закладів є достатньо висока міграція сільського населення у міста та із маленьких міст до міст мільйонників, де є відповідні місця роботи та фінансове забезпечення.

У 2017 році найменше було охоплено дошкільними закладами дітей у віці від 0 до 2 років, тобто яслами [5]. Лише 14,8% із загальної кількості дітей цієї вікової групи відвідували дошкільні заклади [5]. І якщо в місті їх відсоток становив 18,9%, то у сільській місцевості він дорівнював 7% і у порівнянні із 2016 роком зменшився на 0,2%. В Україні відчувається нестача ясел. Адже більшість молодих сімей, незважаючи на народження дитини, продовжують працювати та навчатися, зрештою навіть батькам, які залишаються у

відпустці по догляду за дитиною потрібно мати вільний час на вирішення хатніх та особистих потреб, а винаймання є досить витратним. 75,4% дітей віком від 3 до 5 років у 2017 році були охоплені дошкільними навчальними закладами, що на 0,9% більше ніж у 2016 році [5]. Хоча це є високим показником, проте 24,6% цієї вікової групи не відвідують дошкільних закладів, що зменшує їх соціалізацію у майбутньому. Охоплення дітей віком 6 років дошкільними закладами у 2017 році становило 8,4%, що на 0,6% менше ніж у 2016 році. Такий незначний відсоток охоплення дітей дошкільними закладами у цьому віці може бути наслідком того, що більшість таких дітей ідуть у школу, не чекаючи досягнення семирічного віку, як це передбачено законодавством України.

Незважаючи на зменшення народжуваності дітей, із 520 705 дітей у 2012 році до 397 037 дітей у 2016 році [6], потреба у наданні послуг дошкільними закладами збільшується. Свідченням цього є зростання черги на прийняття дітей у дошкільні заклади та збільшення наповненості груп у них (деколи до 35 дітей), що значно погіршує якість надання освітніх послуг в таких закладах. На думку експертів необхідно скористатися досвідом функціонування мережі дошкільних закладів різних типів у зарубіжних країнах. Так, практика свідчить про ефективність функціонування таких закладів у формі стаціонарних та сезонних ясел, садків з різною тривалістю роботи (повним і неповним днем), дошкільних відділень при початкових класах, материнських шкіл, майданчиків або відкритих дитячих садків, куди батьки приводять дітей для прогулянок, спільних ігор з однолітками, сімейних та корпоративних дитячих садків, цілодобових дошкільних закладів, призначених для виховання й лікування дітей із проблемами фізичного та психічного розвитку, надання їм кваліфікованої психолого-педагогічної допомоги і здійснення корекції вад розвитку [7, с. 46]. Однак, більшість таких закладів носять приватний характер та розраховані на можливості фінансово забезпечених батьків. Державна та місцева влада у забезпеченні та розвитку мережі дошкільних закладів передала ініціативу у приватні руки. Так, для сприяння приватної ініціативи у створенні мережі дошкільних закладів (груп), було внесено зміни до Закону України «Про дошкільну освіту» та затверджено Санітарний регламент для дошкільних навчальних закладів (затверджено наказом МОЗ України від 24 березня 2016 р. № 234 та зареєстровано в Міністерстві юстиції 14 квітня 2016 р. за № 563/28693) [7, с.47]. Ними рекомендується сприяти приватним ініціативам із питань відкриття приватних закладів, у тому числі в приміщеннях житлового та нежитлового фонду; створенню груп з короткотривалим перебуванням у них дітей; відновленню діяльності дошкільних навчальних закладів, що тривалий час використовувались не за призначенням; відкриттю на базі загальноосвітніх навчальних закладів навчально-виховних комплексів.

В Україні високий рівень охоплення дітей шкільною освітою. У 2017/2018 роках функціонувало 16 180 шкільних навчальних закладів, в яких навчалось 3 894 193 учні [8]. У 2017/2018 рр. в порівнянні із 2016/2017 роком кількість таких навчальних закладів зменшилась на 678 одиниць. Варто відзначити, що кількість загальноосвітніх закладів, які знаходились у сільській місцевості у 2017/2018 рр. становила 10 581 одиниць, а у містах – 5 599 одиниць [8]. У сільській місцевості у 2017/2018 рр. в таких закладах навчалось 1 178 627 учнів, у містах відповідно - 2 743 046 учнів [8]. Аналіз зміни кількості загальноосвітніх навчальних закладів впродовж 2010/2011 – 2017/2018 рр. вказує на стійку тенденцію до їх зменшення (на 3437 одиниць). Однак, тут варто відзначити, що в більшій мірі закриття загальноосвітніх навчальних закладів відбулося у сільській місцевості. Так, у 2017/2018 рр. в порівнянні із 2017/2016 рр. у сільській місцевості було закрито 634 таких заклади, а у містах лише 44 одиниці. Це пов'язано перш за все з низьким наповненням учнями загальноосвітніх шкільних закладів у сільській місцевості та високими витратами на їх утримання. Однак, процес оптимізації кількості таких закладів у сільській місцевості не повинен впливати на доступність та якість надання загальношкільної освіти для учнів, які проживають на таких територіях.

Щодо форми власності, то у 2017/2018 році кількість загальноосвітніх навчальних закладів, які перебували у державній формі власності становила 15981 одиниць, що на 697 одиниць менше ніж у 2016/2017 рр. [8] Варто зазначити, що і кількість учнів, які навчалися у таких закладах в 2017/2018 році в порівнянні з 2010/2011 рр. зменшилась на 169 233 учнів. За даними Державної служби статистики України, динаміка кількості загальноосвітніх навчальних закладів приватної форми власності із 2010/2011 рр. є зростаючою. Так, у 2017/2018 рр. їх налічувалось 199 одиниць і в них навчалось 27 480 учнів [8]. Хоча частка учнів, які навчаються у загальноосвітніх навчальних закладах приватної форми власності не є високою, однак підставою для її зростання є отримання більш якісної освіти у порівнянні з державними закладами. Цьому сприяє і відсутність неформальних шкільних витрат на забезпечення навчального процесу, і пропозиція додаткових гуртків, які дозволяють дітям розвиватися під перебуванням під наглядом дорослих, якщо батьки не мають можливості забирати дитину зі школи та інші заходи, спрямовані на розвиток дитини.

У регіональному розрізі найбільша кількість учнів у загальноосвітніх навчальних закладах навчалась у 2017/2018 навчальному році у м. Києві (286 780 осіб), Львівській (269 180 осіб), Одеській (255 486 осіб) та Харківській (239 509 осіб) областях [8]. Ці регіони показують стійку тенденцію до зростання кількості учнів у порівнянні із 2010/2011 роками. Найменша кількість учнів у загальноосвітніх навчальних закладах у 2017/2018 навчальному році за даними Державної служби статистики навчалась у Кіровоградській (53 155 осіб), Сумській (94 204 осіб), Чернігівській (93 689 осіб) та Чернівецькій (100 005 осіб) областях [8]. У 2017/2018 роках у порівнянні із 2010/2011 роками зменшилась кількість учнів, що відвідували такі заклади, які розташовані на території Луганської (- 123 224) та Донецької (- 180 038) областей. У 2017/2018 році найменшою була кількість шкіл у Кіровоградській – 348, Чернівецькій -422, Херсонській - 441, Сумській - 477 та Миколаївській - 524 областях [8]. Зазначимо, що основною причиною зменшення в цих регіонах кількості загальноосвітніх навчальних закладів є проведення політики щодо їх оптимізації та зменшення кількості учнів. Щодо Луганської та Донецької областей, то у 2017/2018 році там спостерігається найбільше їх зменшення у

порівнянні із 2010/2011 рр., де функціонувало відповідно 293 та 543 загальноосвітніх навчальних закладів. У майбутньому тенденція до зменшення кількості шкіл буде продовжуватися. Однією з причин цього процесу є наслідки проведення політики децентралізації, згідно якої суттєво зменшуються видатки на освіту з державного бюджету та, відповідно, збільшуються такі видатки з місцевих бюджетів за усіма освітніми рівнями. До видатків на освіту зараховуються й інші видатки, зокрема, витрати соціального спрямування (соціальні та академічні стипендії, видатки на харчування тощо), що у підсумку штучно їх збільшуватиме. Отже, фактично громади самі вирішуватимуть питання про необхідність функціонування тієї чи іншої школи та коштів на її утримання. Оскільки більшість територіальних громад мають обмежені фінансові можливості, тому забезпечення шкільною освітою учнів через декілька років буде основним у соціальній політиці держави. У 2016 році в Україні на утримання одного учня з бюджету виділялося близько 9,3-10 тис. гривень. Для порівняння, у Європейському Союзі цей показник становив 6,8 тис. євро [9]. Такі кошти, поки що, як для загальнодержавного так і для місцевих бюджетів в Україні є непосильними.

Стосовно професійно-технічної освіти, то вона дає можливість людині професійно розвинути свої навички, які забезпечуватимуть її відповідним рівнем доходу. Мережа професійно-технічних закладів в Україні є досить розвинутою. На кінець 2017 року таких закладів налічувалося 756, хоча їх кількість у порівнянні із 2010 роком зменшилася на 184 одиниці [8]. За даними Державної служби статистики, кількість учнів у цих закладах впродовж 2010-2017 рр. зменшилась майже у 1,5 рази (із 416 469 слухачів у 2010 р. до 269 359 у 2017 р.) [8]. Така тенденція зберігатиметься і в майбутньому. У 2017 році найбільша кількість професійно-технічних закладів функціонувало у Львівській (59), Дніпропетровській (58), Донецькій (45), Харківській (45), Запорізькій (40), Полтавській (39) та Одеській (38) областях. Найменша їх кількість розташовувалась у Закарпатській (16), Чернівецькій (16), Чернігівській (19), Тернопільській (21) та Черкаській (21) областях. Наповненість таких закладів за регіонами також нерівномірна [8]. Так, у Львівській області у професійно-технічних закладах навчається 24 310 слухачів, у Дніпропетровській - 22 673, Одеській - 14 770, Херсонській - 13 807 слухачів. Найменша ж їх кількість у Чернігівській (5 098 осіб), Луганській (5 553 осіб), Чернівецькій (6 593 осіб), Закарпатській (6025 осіб) та Черкаській (7761 осіб) областях [8].

Більшість професійно-технічних закладів не зорієнтовані на потреби ринку, а ті, що випускають необхідних фахівців, не дають їм відповідної кваліфікації. Як зазначають фахівці, частка осіб із професійно-технічною освітою серед безробітних на 01.04.2016 року становила 35,6% від загальної кількості безробітних і, у порівнянні із 2015 роком, вона зросла на 2,9% [7, с. 93]. Зауважимо, що зараз на ринку праці пропонується значна кількість вакансій саме для випускників професійно-технічних закладів, однак вони залишаються довгий час незаповненими. Як зазначає В.І. Новіков, причиною такої ситуації є нестача фінансових ресурсів для розвитку професійно-технічної освіти, відсутність якісно підготовлених майстрів виробничого навчання, низька інноваційна якість наданих освітніх послуг для підприємств, націлених на освоєння сучасних технологій, застарілі кваліфікаційні стандарти спеціальностей. За даними, які наводить науковець, у навчально-виробничих майстернях використовується обладнання, устаткування, сільськогосподарська та інша техніка, строк експлуатації яких становить: до 10 років - 10%, від 10 до 20 років - 31%, понад 20 років - 59%. Ремонту потребують 1700 навчальних виробничих приміщень, 656 інших об'єктів, 157 котелень, на відновлення яких необхідно 162,2 млн. грн. [10]. Реформування професійно-технічної освіти передбачає її наближення до потреб регіональних ринків, тому у 2016 році лише 20% від загальних видатків зведеного бюджету на професійно-технічну освіту планувалося витратити на підготовку кадрів, які входили до переліку професій загальнодержавного призначення, що фінансуються із державного бюджету. Підготовка кадрів за професіями, які необхідні для регіонального ринку праці має фінансуватися з коштів місцевих і обласних бюджетів, бюджетів міст - обласних центрів. Однак, у 2016 році складно було профінансувати 80% витрат на утримання професійно-технічної освіти. Урядом було прийнято рішення щодо виділення дотації Міністерству освіти і науки у сукупному розмірі 598 млн. грн., які направлялися на утримання регіональних закладів профтехосвіти і на врегулювання дефіциту у 20 містах у зв'язку з необхідністю прийняття на їхній баланс таких закладів [10]. Ще одним бар'єром у розвитку професійно-технічної освіти є втрата престижності робітничих професій та застарілі методи організації такого навчання. Вирішенням цієї ситуації може стати запровадження дуальної освіти, проведення роз'яснювальної роботи серед учнів та їх батьків про отримання робітничих професій, а також робота, пов'язана із прогнозуванням необхідних у майбутньому робітничих професій на ринку, що змушує працювати на випередження.

На формування якісного рівня людського потенціалу, впливає розвиток вищої освіти. Україна знаходиться серед лідерів за часткою дорослого населення (віком від 25 років) та за випуском фахівців з вищою освітою у розрахунку на 100 тис. населення. На початок 2017/2018 навчального року в Україні налічувалося 661 вищих навчальних закладів, в яких навчалось 1538565 осіб [11]. Тут варто зауважити, що із загальної кількості вищих навчальних закладів, 372 становили коледжі, технікуми, училища, з яких 144 були державними, 177 комунальними та лише 51 такий навчальний заклад був заснований приватними особами. У порівнянні із 2013/2014 навчальним роком їх кількість зменшилась на 142 одиниці (із 803 до 661) [11].

Університетів, академій та інститутів за даними Державної служби статистики у 2017/2018 навчальному році було 289 одиниць, із них 199 державної форми власності, 13 - комунальної та 77 - приватної [11]. У таких закладах на початок 2017/2018 навчального року налічувалося 1 329 964 особи. Відповідно у державних закладах їх кількість становила 1201431 особи, комунальних - 23 099 особи та 105 434 особи навчалися у приватних університетах, академіях та інститутах [11]. Аналіз розміщення вищих навчальних закладів вказує, що найбільша їх кількість зосереджена у Дніпропетровській області (на початок 2017/2018 навчального року 31 одиниця), м. Києві та Харківській області (30 одиниць), у Львівській області (21 одиниця), а найменша кількість

таких закладів знаходиться у Хмельницькій (9 одиниць), Рівненській (9 одиниць), Закарпатській (9 одиниць) та Луганській (8 одиниць) областях. Найбільша кількість ВНЗ 3-4 рівня акредитації знаходиться у м. Києві (70 одиниць), з яких 38 – державної форми власності, 3 – комунальної та 29 – приватної. У Харківській області їх налічується 35, Дніпропетровській – 24, Львівській – 22, Одеській – 21, найменша кількість таких закладів у Кіровоградській та Чернівецькій областях (3 одиниці) [11].

Економічна та демографічна криза негативно вплинули на розвиток вищих навчальних закладів та їх можливості щодо якісної підготовки майбутніх спеціалістів. Хоча, варто зауважити, що фінансування вищої освіти в Україні значно покращилось. Так, протягом 2009-2013 рр. воно досягло найвищого абсолютного і відносного рівня з часів незалежності української держави. Витрати на підготовку кадрів та підвищення кваліфікації у ВНЗ 3-4 рівня акредитації у 2018 році склали 27,75 млрд. грн. Міністерство освіти та науки фінансує лише 15,5 млрд. грн., а інші кошти мають надходити з інших відомств (згідно бюджету 2018, таких налічується 25) [12]. Збільшення фінансування та реформи, що здійснюються у галузі вищої освіти не впливають на якісні зміни у вищій освіті та підготовку майбутніх фахівців. Ринок вищої освіти, а отже і можливості для забезпечення людського розвитку є на сьогодні обмеженими. Як зазначається у національній доповіді про стан і перспективи розвитку освіти в Україні, негативними тенденціями, які мають витоки ще з 2000 року є: впровадження нетипових для деяких навчальних закладів освітніх програм; зменшення вступних вимог для іноземних студентів; недостатня кількість кваліфікованого науково-педагогічного персоналу для задоволення якісної підготовки студентського контингенту; можливості для демпінгування цін на надання освітніх послуг; відірваність вищої освіти від потреб та інтересів ринку праці.

На думку українських працедавців, сучасні випускники закладів вищої освіти переоцінюють свої можливості і кваліфікацію та мають завищені очікування щодо умов праці та заробітної плати [7, с. 106]. Такі сформовані установки не відповідають реальній ситуації на ринку праці. На жаль, вищі навчальні заклади при запровадженні освітніх програм орієнтуються не на запити майбутнього ринку праці, а на попит на професії з боку абітурієнтів. Посилити роль працедавців в освітньому процесі має прийнятий Закон України «Про вищу освіту» (2014 р). Так, згідно даного закону, вони мають брати участь у роботі Національного Агентства із забезпечення якості вищої освіти, органах управління закладами освіти, розробці нових стандартів вищої освіти. Однак, ситуація не зміниться поки економіка перебуває в кризовому стані; немає можливості забезпечити застосування елементів справедливої конкуренції та змінити установки населення щодо необхідності та цінності освіти. Треба однозначно сприймати ринок освіти, як бізнес структуру, що надає послуги з освіти, які на ринку повинні бути конкурентоздатні.

Незважаючи на зміни, які відбуваються в освіті України, реалізація концепції людського розвитку в освітньому напрямі має як позитивні так і негативні прояви. Так, позитивними залишаються: безоплатна дошкільна та шкільна освіта; частково безоплатною є професійно технічна та вища освіта; збереження фінансування різних категорій населення для отримання освіти та збереження системи стипендій; підтримка інституціональної автономії навчальних закладів, яка спрямована на їх якісно новий розвиток; підтримка можливості розширення міжнародного співробітництва у сфері освіти. В останні роки посилилися негативні чинники, які звужують можливості населення отримати освіту високої якості та в бажаному обсязі. Серед них варто виділити: зменшення охоплення населення відповідного віку на всіх рівнях освіти (і якщо раніше це було характерним лише для дошкільної та професійно-технічної освіти, то зараз це стосується також і вищої освіти); негативним чинником є наявність в освіті прихованих витрат для безоплатної освіти (витрати на поточний ремонт, підручники, додаткову підготовку учнів – репетиторство, витрати на поточні потреби та інше); знецінення освіти сприяє тому, що збільшується вторинна зайнятість студентів, які навчаються на денній формі, що знижує якість їхнього навчання і збільшує фізичне та психологічне навантаження; поширення приватної освіти, особливо дошкільної та шкільної в останні роки, що посилює нерівність у суспільстві.

Висновок. Концепція людського розвитку стверджує, що освіта дає можливості для розширення вибору людини у досягненні нею бажаного добробуту. Освіта є одним із чинників економічного зростання, адже вона наділяє людину знаннями, сприяє нарощенню нових знань та стимулює процес продукування нових ідей [1, с. 193]. Окрім того, освіта є чинником, який підвищує конкурентоздатність особи на ринку праці. Аналіз розвитку освіти в Україні та в системі координат концепції людського розвитку вказують на її традиційно високі стандарти, що в деяких випадках перевищують або досягають рівня країн із високим рівнем добробуту. Однак, варто зазначити і негативні тенденції, що в майбутньому вплинуть на рівень людського потенціалу в Україні. Зокрема, це згортання мережі дошкільних, шкільних та професійних навчальних закладів унаслідок відсторонення влади від розв'язання проблем пов'язаних із їх розвитком, відсутність прогнозу демографічної ситуації і потреб розвитку освіти в регіонах, нерозробленість правових засад використання майна та землі такими закладами; значні втрати молодого покоління, які обирають іноземні навчальні заклади, через неможливість отримання якісної освіти, присутність інших бар'єрів для вступу до навчальних закладів або можливостей для їх розвитку.

Література.

1. Грішнова О.А. Людський розвиток: навч. посіб. К.: КНЕУ, 2006. 308 с.
2. . . Робота задля людського розвитку: Доповідь ПРООН 2015 р. URL: http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr15_standalone_overview_ru.pdf
3. Забезпечення сталого прогресу людства: зменшення уразливості та формування життєстійкості: доповідь ПРООН 2014 р. URL: <http://www.ua.undp.org/content/dam/ukraine/docs/PR/hdr14-summary-ru.pdf>

4. Доклад о человеческом развитии 2016. Человеческое развитие для всех и каждого / Пер. с англ.; Программа развития ООН. – М.: Издательство «Весь Мир», 2017. – 284 с. URL: http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr_2016_report_russian_web.pdf
5. Дошкільна освіта в Україні у 2017 році: статистичний збірник. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
6. Населення України 2016 рік: демографічний щорічник. URL: http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publ_new1/2017/naselen_2016.pdf
7. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / за заг. ред. президента НАПН України В.Г. Кременя. К., 2016. 448 с.
8. Загальноосвітні та професійно-технічні навчальні заклади України у 2017 році: статистичний збірник. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
9. Рекомендації парламентських слухань на тему «Про стан та проблеми фінансування освіти і науки в Україні» (16 листопада 2016 року) : Постанова Верховної Ради України від 12 липня 2017 року № 2133-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2133-19>
10. Новіков В.М. Розвиток професійно-технічної освіти в умовах децентралізації системи управління в Україні. *Демографія та соціальна економіка*. 2017. № 2 (30) URL: <http://dse.org.ua/arhive/30/9.pdf>
11. Вища освіта в Україні у 2017 році: статистичний збірник. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
12. Когут Ірина, Єгор Стадний Бюджет освіти та науки 2018: що прийняв парламент. *CEDOS*. URL: <https://cedos.org.ua/uk/articles/biudzhets-osvity-ta-nauky-2018-shcho-pryiniav-parlament>

References.

1. Hrishnova O.A. (2006), *Liuds'kyj rozvytok [Human development]*, Kyiv's'kyj natsional'nyj ekonomichnyj universytet Kyiv, Ukraine.
2. *Robota zadlia liuds'koho rozvytku: Dopovid' PROON 2015 r. United Nations Development Programme Human Development Report (2015) "Work for Human Development"*, available at: http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr15_standalone_overview_ru.pdf (Accessed 4 September 2018).
3. *Zabezpechennia staloho prohresu liudstva: zmeshennia urazlyvosti ta formuvannia zhyttiestijkosti: dopovid' PROON 2014 r. United Nations Development Programme Human Development Report (2014). "Sustaining Human Progress: Reducing Vulnerabilities and Building Resilience"*, available at: <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-report-2014> (Accessed 4 September 2018).
4. *Human Development Report (2016) "Human Development for Everyone"*, available at: <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-report-2016-human-development-everyone> (Accessed 4 September 2018).
5. State Statistics Service of Ukraine (2018), "Doshkil'na osvita v Ukraini 2017. Statystychnyj zbirnyk" [Preschool education in Ukraine 2017. Statistical yearbook], available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 4 September 2018).
6. State Statistics Service of Ukraine (2017), "Naselennia Ukrainy 2016 rik: demohrafichnyj schorichnyk" [Population of Ukraine 2016. Demographic yearbook], available at: http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publ_new1/2017/naselen_2016.pdf (Accessed 4 September 2018).
7. *Natsional'na dopovid' pro stan i perspektivy rozvytku osvity v Ukraini (2016) [National report on the state and prospects of education in Ukraine]*, Kyiv, Ukraine.
8. State Statistics Service of Ukraine (2018) "Zahal'noosvitni ta profesijno-tekhnichni navchal'ni zaklady Ukrainy u 2017 rotsi. Statystychnyj zbirnyk" [General educational and vocational schools of Ukraine in 2017. Statistical yearbook], available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 4 September 2018).
9. The Verkhovna Rada of Ukraine (2017), "Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine "Recommendations of parliamentary hearings on the topic "On the state and problems of financing education and science in Ukraine"", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2133-19> (Accessed 4 September 2018)
10. Novikov, V.M. (2017), "The development of vocational education in terms of decentralization of management system in Ukraine", *Demography and Social Economy*, [Online], vol. 2 (30), available at: <http://dse.org.ua/arhive/30/9.pdf> (Accessed 4 September 2018).
11. State Statistics Service of Ukraine (2018) "Vyscha osvita v Ukraini u 2017 rotsi: statystychnyj zbirnyk." [Higher education in Ukraine in 2017. Statistical yearbook], available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 4 September 2018).
12. The site CEDOS (2018), Kogut Iryna, Stadny Yegor "The Budget of Education and Science 2018: The Parliament Adopted", available at: <https://cedos.org.ua/uk/articles/biudzhets-osvity-ta-nauky-2018-shcho-pryiniav-parlament> (Accessed 4 September 2018).

Стаття надійшла до редакції 18.09.2018 р.